

V I N T A G E

Nándor Bárdi, istoric, a absolvit cursurile Universității din Szeged, apoi a obținut un doctorat în cadrul Programului de Hungarologie al Universității din Jyväskylä (Finlanda). A fost colaborator al Institutului Central-European al Fundației Teleki; este membru al Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților din cadrul Centrului de Științe Sociale din Budapesta. Publică și (co)editează numeroase volume și studii despre istoria interbelică a minorității maghiare din România, politica guvernului budapestan față de maghiarii de dincolo de granițe și istoria comparativă a minorităților de origine maghiară. Dintre lucrările mai recente, amintim *Magyarok Romániában, 1990–2015 (Maghiarii din România, 1990–2015, L'Harmattan KRE, 2017)* și *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania (Adaptarea inegală a drepturilor minorităților: Maghiarii din Transilvania, Palgrave MacMillan, 2018)*.

Judit Pál, istoric, a absolvit cursurile Facultății de Istorie și Filozofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai”; a obținut titlul de doctor în istorie la aceeași universitate, unde predă din 1998. Totodată, este cercetător în cadrul Institutului Masaryk din Praga și membru extern al Academiei de Științe din Ungaria. Publică și (co)editează volume de studii și ediții de documente, dintre care cel mai recent este *Elites, Groups, and Networks in East-Central and South-East Europe in the Long 19th Century (Elite, grupuri și rețele în Europa Central- și Sud-Estică în îndelungatul secol XIX, Brill Schöningh, 2022)*. În cadrul numeroaselor proiecte locale și internaționale din care face parte sau pe care le conduce, studiază cu precădere relațiile clientelare din secolul al XVIII-lea, istoria orașelor, istoria armenilor din Transilvania, istoria parlamentarismului și evoluția elitelor politice și administrative.

Alexandru (Sándor) Skultéty este editor, traducător, membru al Filialei București de Traduceri Literare (FiTraLit) a Uniunii Scriitorilor din România. Dintre cărțile traduse: G. Szávai, *Ierusalimul secuiesc: Un roman despre identitate, Te-am adus în țări minunate, Barca Alettei*; I. Bart, *Destinul nefericit al prințului Rudolf [de Habsburg]*; J. Carpentier, Fr. Lebrun (coord.), *Istoria Europei*; Nándor Bárdi (ed.), *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*. Îngrijiri de ediție: Mircea Berindei, *Paravanul venețian: Portrete și amintiri*; Jeni Acterian, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit* (Premiul special al FiTraLit a USR, 2016).

DINCOLO DE TRANȘEE

**CUM AU TRĂIT
MAGHIARII DIN TRANSILVANIA
MARELE RĂZBOI ȘI TRIANONUL**

Texte din jurnale și memorii alese și adnotate de
Nándor Bárdi și Judit Pál

Traducere de **S. Skultéty**

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Editura mulțumește domnului Árpád Kováts, din Odorheiu Secuiesc, fotograf la a patra generație, proprietarul Studioului fotografic din strada Kossuth Lajos nr. 24, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție fotografiile de la pp. 37, 38, 73, 74, 91, 92, 111, 112, 177, 205, 327, 328, precum și fotografia de pe copertă. Materialul documentar face parte din fototeca istorică a familiei și este opera lui István Kováts (1881–1942), soldat și fotograf al Regimentului 82 infanterie austro-ungar. Mulțumirile editurii se îndreaptă și către domnul Sorin Nica, administratorul paginii de Facebook *Photo Historia*, care a recuperat, a restaurat digital și ne-a pus la dispoziție fotografiile de la pp. 127, 128, 141, 142, 215 și 403.

Redactori: Radu Gârmacea, Adina Săucan

Coperta: Ioana Nedelcu

Tehnoredactor: Manuela Măxineanu

DTP: Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dincolo de tranșee: cum au trăit maghiarii din Transilvania
Marele Război și Trianonul / texte din jurnale și memorii
alese și adnotate de Nándor Bárdi și Judit Pál;
trad. de S. Skultéty. – București: Humanitas, 2022

ISBN 978-973-50-6291-0

I. Bárdi, Nándor (ed., pref., note)

II. Pál, Judit (ed., pref., note)

III. Skultéty, Sándor (trad.)

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

*În memoria bunicii noastre
și a generației lor,
care au trăit acele vremuri*

Cuprins

<i>Maghiarii și românii din Transilvania în Primul Război Mondial, între stereotipii etnice, conflict mocnit și nevoia de conviețuire: Studiu introductiv (Judit Pál și Nándor Bárdi) . . . .</i>	13
<i>Nota editorilor . . . . .</i>	31

PARTEA I

„NE DUCEM LA MOSCOVA SĂ LUĂM MASA!“
CUM ÎNCEPE MARELE RĂZBOI

<i>Introducere . . . . .</i>	33
<i>Iulie '14, András Nagy, medic . . . . .</i>	39
<i>[Trăiască războiul!], Endre Nagy, soldat . . . . .</i>	42
<i>[Pășim într-o lume tristă], István Fóris, țăran . . . . .</i>	44
<i>[Orașul e împânzit de zvonuri], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj . . . . .</i>	46
<i>Cum am fost încorporat, Gergely B. Sárközy, recrut . . . . .</i>	62
<i>[Primul tren de răniți], Margit Manasz Nyamessyné, doamnă de caritate, soție de deputat. . . . .</i>	67

PARTEA A II-A

„CÂND ȘUIERĂ GLOANȚELE, CUVINTELE NU MAI AJUNG“
AMINTIRI DE PE FRONTUL ROMÂNESC, 1916

<i>Introducere . . . . .</i>	71
<i>[Ce-i cu Ardealul?], Miklós Kozma, locotenent de husari . . . . .</i>	75
<i>[Pe linia Oltului], Béla Nemesóthy-Szabó, nemes-tóthi, căpitan de husari. . . . .</i>	78

[În munții Harghitei], Béla Nemes-tóthy-Szabó, nemes-tóthi, căpitan de husari	85
[Războiul ăsta e un soi de operetă], Lajos Deseő, maior de infanterie	89
[Poporul ăsta secuiesc], Miklós Kozma, locotenent de husari	100
[Cum strângem snopii după seceriș], Béla Dorner, agronom	104
[Lumea asta și-a pierdut cu totul mințile], Miklós Kozma, locotenent de husari	105
[Număr special – socialiștii], Miklós Kozma, locotenent de husari	108
[La Athénée Palace, la Cotroceni și la Palat], Miklós Kozma, locotenent de husari	114

PARTEA A III-A

„AZI, TOATE-S NESIGURE“

VIAȚA COTIDIANĂ ÎN SPATELE FRONTULUI

<i>Introducere</i>	123
[Sibiul a ajuns între două fronturi], Lajos Puskás, elev	129
Jurnal, Lajos Kelemen, istoric și arhivist	133
[O greață ciudată în stomac], Margit Manaszky Niamešsnyné, doamnă de caritate, soție de deputat	136
Ani de război (26.VII.1914–30.X.1918). Sarcinile administrației, József Geml, primarul Timișoarei	143
[Aurul poate fi înlocuit, dar cărțile – niciodată], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	147
[Au fost schimbați gradatii români], Károly Kós, arhitect, scriitor și om politic	159
[Acolo-n fân e un om], Gáspár Tamási, țăran	165

PARTEA A IV-A

„SĂ FUGIM? SAU SĂ RĂMÂNEM ACASĂ?“

INTRAREA TRUPELOR ROMÂNE ÎN TRANSILVANIA ÎN 1916:

CEI RĂMAȘI ACASĂ ȘI CEI REFUGIAȚI

<i>Introducere</i>	173
Transilvania în războiul mondial, Miklós Betegh, comisar guvernamental	179

[Participarea femeilor și bunătatea pot face minuni], Margit Manasz Nyamessyné, doamnă de caritate, soție de deputat.	184
[Ca Ieremia pe ruinele Ierusalimului], János Balló, preot.	188
[Ne era foame, eram murdari și bolnavi], Dénes Pál, preot catolic din Chilieni	189
[Cartele erau, dar nimic altceva], Miklós Felcser, preot catolic, Delnița și Păuleni-Ciuc.	191
[Câtă jale, câtă întristare], Ferenc Salati, capelan din Joseni.	193
[Parohia fumegândă și arsă până la temelii], József Szekeres, preot romano-catolic din Miercurea-Ciuc	194
[Oamenii au venit în alai să caute mângâiere la Maria], Fortunát Boros, călugăr franciscan	196
[Paraziți și hiene], Lajos Kelemen, istoric și arhivist.	197
[Chipuri ale pribegiei], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	200
[Teribilă migrație!], Gyula Zábrák, caporal.	202
Brașovul sub stăpânire românească, József Meisel, preot romano-catolic din Brașov	204
[Viață de pribeg] , Anna Molnár (Molnár Mártonné), țărancă din Târlungeni.	212
[Nu ne plângeam de greutăți], György Erdő, agricultor din Târlungeni	219
[Fugiți! Fugiți, dușmanul e pe capul nostru], György Balogh, primar, Satu Nou	223
[„ <i>Sechs Kinder, Mutter krank</i> “], Sára Papp, căsătorită Sipos, țărancă din Săcele.	225
[Am văzut pe drum mizeria fără margini], Ferenc Kováts, medic în Ocna Sibiului	227
Târgu Secuiesc în mâinile românilor, Anonim, judecător de ocol . . .	231
[Românii au pătruns în oraș în tăcere], Zsigmond Málnássy, proprietar funciar.	233
[De la jaf nu se dau în lături nici ofițerii], Sándor Balázsovič, farmacist din Sfântu Gheorghe	234
Viață fugară, András Nagy, medic	258

PARTEA A V-A

„DEPĂRTATA NĂDEJDE E PEA PUȚINĂ PENTRU ELIBERARE.“

VIAȚA PRIZONIERILOR DE RĂZBOI

<i>Introducere</i>	261
[Să fi văzut cum zburau spre noi pietrele și bătele], József Meisel, preot romano-catolic din Brașov	267
[Întărește, Doamne, raza nădejdi], István Fóris, țaran din Tărlungeni	275
Viața și pățaniile unui prizonier în Siberia, Endre Nagy, soldat . . .	285

PARTEA A VI-A

„PRĂBUȘIRE TOTALĂ!“

ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI ȘI SCHIMBAREA PUTERII DE STAT

<i>Introducere</i>	301
[Jafurile, crimele erau la ordinea zilei], Margit Nemeskéri Kiss, contesă	307
[Armata... avea o înfățișare cam peștriță], András Nagy, medic din Miercurea-Ciuc	310
[Bubui apoi un foc de armă], baronul János Kemény din Iara . . .	312
[De mult nu se mai văzuse... o asemenea demonstrație furtunoasă], László Passuth, student din Cluj	315
Așa am văzut, așa am simțit, János Ajtay, ofițer și student	322
[Trăim într-o enormă tensiune sufletească], Lajos Kelemen, istoric și arhivist	330
[Siguranța publică a devenit cu totul precară], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	335
[Presa a fost singura branșie prin care respirau maghiarii], Ernő Ligeti, jurnalist din Cluj	345
[Nici un fel de tulburări deosebite de natură revoluționară], Jenő Kertész, avocat din Cluj	348
[Pe străzi... m-a întâmpinat o atmosferă bizară], Elemér Jakabffy, avocat din Lugoj	361
Prăbușirea, revoluția, 31 octombrie 1918 – 20 februarie 1919, József Geml, primarul Timișoarei	373

PARTEA A VII-A

„A FI SAU A NU FI...”

PERIOADA DE TRANZIȚIE DE DUPĂ ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI

<i>Introducere</i>	379
[Chestiunea Societății Muzeului Ardelean], Lajos Kelemen, istoric și arhivist.	385
[Un soldat... stă zi și noapte în fața Bibliotecii], Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universității din Cluj	389
[Să muriți – asta da, aveți voie], Jenő Janovics, actor, directorul Teatrului din Cluj, vicepreședinte al Consiliului Național Maghiar din Transilvania.	398
[Cel mai sumbru episod al vieții mele], Andor Fekete, avocat din Târgu-Mureș	408
[Ăștia încep să-și ia nasul la purtare], Árpád Paál, vicecomite de Odorhei	412
Douăzeci și cinci de ani, Miklós Bánffy, om politic și scriitor.	424
[Vă facem cunoscut că sunteți expulzat], Kálmán Török, inginer	430
[Singurul lucru de care mă tem e c-o să trebuiască să devin român], András Sztanoj, veteran și funcționar feroviar	435
[În mine clocotea spiritul unguresc], Emma Czucza, învățătoare în Huedin	444
Expulzare definitivă din Transilvania, Gyula László, inspector școlar din Cluj	449
<i>Transilvania de la începutul Primului Război Mondial și până în 1920: Scurtă cronologie</i>	455
<i>Biografiile autorilor</i>	479

*Maghiarii și românii din Transilvania
în Primul Război Mondial, între stereotipii etnice,
conflict mocnit și nevoia de conviețuire*

Studiu introductiv

„Există înlăuntrul hotarelor Europei amintiri care continuă să pară inconciliabile și care divizează memoria europeană“, scrie Aleida Assmann.¹ Constatăre cu atât mai adevărată în cazul regiunii noastre, Europa Centrală și de Est. Nici în interiorul României nu putem vorbi despre o memorie colectivă unitară, căci există comunități care, fiecare în parte, își gestionează în mod diferit amintirile, fie din rațiuni politice și socioculturale, fie din cauza diferențelor regionale și etnice.

Această carte își propune să ofere o privire de ansamblu asupra modului în care evenimentele din timpul Primului Război Mondial și din perioada imediat următoare sunt reflectate în jurnalele și scrierile memorialistice ale maghiarilor transilvăneni² din epocă. Volumul nu intenționează să vină cu noi contribuții la macroistoria evenimentelor, ci să prezinte microistoria, așa cum a fost ea trăită de omul de rând, prin intermediul surselor personale; de aceea, în mod firesc, imaginea asupra epocii va avea un caracter subiectiv. Sperăm ca astfel cititorul român să se apropie, cu ajutorul acestor mărturii, de înțelegerea

¹) Aleida Assmann, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában: Beavatkozás (Disconfort în cultura memoriei: Intervenție)*, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapeșt, 2016 (ed. orig.: *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur: Eine Intervention*, C.H. Beck, München, 2013), p. 204.

²) Prin „Transilvania“, înțelegem în cele ce urmează nu Transilvania istorică, ci – mai puțin în cazurile semnalate în mod expres în text – toate teritoriile din arcul carpatic care au trecut în componența României după Primul Război Mondial.

„gândirii altfel“ a maghiarilor din România. Pe parcursul prezentului studiu introductiv, ne vom ocupa mai puțin de schițarea contextului larg sau a istoriei evenimentelor, întrucât există deja o literatură vastă cu privire la Primul Război Mondial, la deintegrarea Monarhiei Austro-Ungare și la crearea noilor state naționale. Preferăm să oferim aici doar câteva puncte de sprijin pentru parcurgerea volumului. La începutul fiecărui capitol, vom rezuma cadrul istoric al evenimentelor, evidențind cele mai importante momente, mai ales pe cele legate de transformarea statutului maghiarilor transilvăneni, din națiune dominantă în cadrul unui stat multiethnic, într-o minoritate din România.¹

HETEROIMAGINEA ȘI AUTOIMAGINEA ROMÂNILOR

Începând cu epoca formării națiunilor moderne, Transilvania s-a aflat la răscrucea fenomenului paralel, maghiar și românesc, de edificare statală și construcție națională. Ambele popoare considerau provincia ca fiind teritoriul lor național și, cum naționalismul – asemenea religiilor – cere loialitate exclusivă, acest lucru

¹) Iată câteva titluri (în afara volumelor care apar *infra* din istoriografia maghiară a ultimilor ani despre perioada tratată: Ignác Romsics, *Erdély elvesztése, 1918–1947 (Pierderea Transilvaniei, 1918–1947)*, Helikon, Budapest, 2019; Idem, *Trianoni békeszerződés (Tratatul de pace de la Trianon)*, Helikon, Budapest, 2020; Balázs Ablonczy, *Ismeretlen Trianon: Az összeomlás és a békeszerződés története 1918–1921 (Trianonul necunoscut: Întâmplările care au însoțit prăbușirea Imperiului și tratatul de pace, 1918–1921)*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. Au apărut și câteva ediții de documente, dintre care amintim doar trei, referitoare la Transilvania: Gábor Egry, Barna Ábrahám (eds.), *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925: Dokumentumválogatás (Prăbușirea Imperiului, schimbarea puterii statale, edificarea statului național 1918–1925: Selecție de documente)*, vol. 1, *România (România)*, Napvilág, Budapest, 2019; Béni L. Balogh (ed.): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban (România și chestiunea transilvană în 1918–1920)*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020; Idem (ed.), *Erdélyből jelentik: A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai (1918. november 3. – 1919. január 29.) (Se relatează din Transilvania: Selecție de documente ale Ministerului Naționalităților al Guvernului Károlyi – 3 noiembrie 1918 – 29 ianuarie 1919)*, Iskola Alapítvány, Kolozsvár, 2020.

a dus în mod inevitabil la conflicte. În 1867, în urma succeselor politice temporare înregistrate de construcţia naţională maghiară, Ungaria a integrat Transilvania pentru câteva decenii,¹ iar apoi, în 1918, are loc o cotitură radicală, deschizându-se calea pentru finalizarea construcţiei naţionale şi statale româneşti.²

Întrucât „imaginea românilor“ apare în textele prezentului volum la fiecare pas, trebuie să aducem în discuţie problema imagologiei. Cele mai cunoscute stereotipii de grup sunt stereotipiile etnice. Auto- şi heterostereotipiile joacă un rol important în definirea şi evoluţia identităţii grupului.³ Literatura istorică românească a descoperit acest domeniu devreme, după model francez, iar în ultimul sfert de secol au fost publicate numeroase studii şi volume, care tratează, printre altele, şi imaginea de sine şi imaginea reciprocă a maghiarilor şi românilor (auto- şi heteroimaginea).⁴ Antecedentele stereotipiilor etnice datează din epoca modernă timpurie, dar acestea au căpătat doar treptat coloratură naţională. Schimbarea s-a produs odată cu răspândirea naţionalismelor moderne. Iar mai

¹) V. Judit Pál, *Unió vagy „unificáltatás“? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)* [Unire sau „unificare făcută“? Unirea Transilvaniei şi funcţionarea comisariatului regal (1867–1872)], Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj-Napoca, 2010. Rezumatul în limba română la pp. 489–492.

²) Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare*, Humanitas, Bucureşti, 1998; Ioan-Aurel Pop, „Semnificaţia anului 1918 pentru istoria românilor – câteva consideraţii“, în Valentin Orga, Ottmar Traşcă, Liviu Țirău, Virgiliu Țărău (eds.), *Din modernitate spre contemporaneitate: Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, pp. 180–195; Lucian Boia, *În jurul Marii Uniri de la 1918: Naţiuni, frontiere, minorităţi*, Humanitas, Bucureşti, 2017; Vasile Puşcaş, Ionel N. Sava (eds.), *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă*, Editura Şcoala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2020. ³) Pentru o introducere în temă, v. Luminiţa Iacob, *Etnopsihologie şi imagologie: Sinteze şi cercetări*, Polirom, Iaşi, 2003. ⁴) Pe această temă, scrierile Melindei Mitu şi ale lui Sorin Mitu au fost deschizătoare de drum, dar trebuie să amintim şi teza de doctorat a lui Valer Rus, susţinută la Universitatea „Babeş-Bolyai“ în anul 2008: „Imaginea românilor în cultura maghiară transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea“. Despre imaginea românilor, v. şi Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german*, Polirom, Iaşi, 2014.

târziu, propaganda de război a consolidat stereotipiile negative deja existente ale inamicului, și chiar a produs altele, noi. Avocatul și jurnalistul Rodion Markovits a adunat, după Primul Război Mondial, experiențele a sute de prizonieri de război din Siberia și, pe baza acestora, a scris romanul de mare succes *Garnizoana siberiană*, gândit ca un reportaj colectiv. Protagonistul său reflecta astfel asupra inutilității stereotipiilor etnice: „Cel mai stupid lucru este să caracterizezi un popor. O națiune. Rezultă chestii de genul: gulaș, baltag, paprica. [...] Atunci când spui ruși, spui votcă, iar în asta îl incluzi și pe Dostoievski“.¹

Elementele imaginii de sine a românilor din Transilvania au fost analizate de Sorin Mitu în cartea *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, publicată în urmă cu un sfert de secol.² În epoca formării națiunilor moderne, grupurile etnice ale Transilvaniei s-au caracterizat și prin delimitarea unele de altele, construirea imaginii dușmanului și formarea imaginilor de sine concurente. Imaginea maghiarilor despre români – bazată pe antecedente și prejudecăți medievale și moderne timpurii – a fost fixată, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când s-a format și imaginea de sine a românilor din Transilvania. Simplificând, se poate spune că românii au fost identificați cu țărani.³ În pofida veacurilor de conviețuire, diferențele lingvistice, profesionale, culturale, sociale și de mod de viață, inegalitățile în privința pozițiilor de putere au trasat hotare pronunțate între cele două popoare și au determinat imaginea pe care și-a format-o fiecare în raport cu celălalt. În imaginarul social maghiar, imaginea românilor nu a ocupat însă un rol atât de important ca în cazul invers,⁴ situația schimbându-se, pentru maghiarii transilvăneni, abia în secolul XX.

¹) Markovits Rodion, *Szibériai garnizon: Kollektív riportregény (Garnizoana siberiană: Roman-reportaj colectiv)*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986, p. 189. ²) Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, București, 1997. ³) Ildikó Melinda Mitu, Sorin Mitu, „Românii văzuți de maghiari: geneza unei imagini etnice moderne“, în Nicolae Bocșan, Valeriu Leu (coord.), *Identitate și alteritate: Studii de imagologie*, Banatica, Reșița, 1996, pp. 52–63, aici 52–53. ⁴) *Ibidem*, p. 55.

Imaginea românilor cristalizată în prima jumătate a secolului al XIX-lea a conținut atât trăsături pozitive (o variantă a reprezentării clasice a „bunului sălbatic“, cum ar fi „liniștit“, „blând“, „pașnic“, „talentat“), cât și trăsături negative, iar multe se regăsesc și în textele din acest volum. De exemplu, în relatarea preotului Sándor Ürmösy din anii '40 ai secolului al XIX-lea sunt de găsit trăsături precum: leneși, incultți, superstițioși, ostili progresului.¹ Așa cum arăta Melinda Mitu, pe de o parte, aceste stereotipii cu care au fost descriși românii de către maghiari sunt aplicate unor populații în general rurale și trebuie percepute în raport cu contextul politic, ideologic și cultural al epocii; pe de altă parte, clișeele tradiționale au fost interpretate „tot mai mult într-un sens național în epoca romantică“, putând „servi ca argument justificativ în disputele politice care îi contrapun pe români maghiarilor“.² Melinda Mitu a constatat o „îmblânzire“ a imaginii românilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În orice caz, această imagine era oscilantă. Printre cauze s-a numărat și faptul că maghiarii „erau atât de convinși de îndreptățirea punctului lor de vedere, de faptul că situația dominantă pe care o au în raport cu românii, de exemplu, este una justificată de superioritatea lor de civilizație, încât nu simțeau nevoia să construiască scheme justificative istorice“.³ Imaginea românilor a fost foarte asemănătoare la maghiari și la germani⁴ și se încadra în clișeele ideologice privitoare la răspândirea civilizației și nivelul modernizării.

În cartea lor, Melinda Mitu și Sorin Mitu au încercat să plaseze problematica în cadrul „geografilor simbolice“, arătând că problematica imagologică este cu atât mai interesantă cu cât ea este plasată într-o „zonă gri“ între Orient și Occident, zonă de hotar, cu caracter hibrid. Dacă maghiarii au fost priviți de germani și de alte popoare ca reprezentanți ai „orientalului“, ei, la rândul lor, au reprodus acest model occidental cu privire

¹) *Ibidem*, p. 60. ²) Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 584. ³) *Ibidem*, pp. 589–590. ⁴) Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, ed. cit.

la imaginea românilor: în această reprezentare, ei erau „occidentali“ în raport cu românii, considerați „orientali“. Pe de altă parte, românii au contestat „europenitatea“ maghiarilor, ceea ce a dus la un conflict simbolic.¹ Maghiarii au constituit un grup de referință mai ales pentru românii ardeleni. „Românii au răspuns unei imagini «semiorientalizante» elaborate de maghiari la adresa lor (imagine care pune accent pe inferioritatea culturală a românilor, din care derivă și situația economică deplorabilă), acest aspect contribuind, alături de realitățile politice, la aprecierile devalorizante la adresa culturii maghiare și a conduitei etnice maghiare în ansamblu.“² Ar putea constitui obiectul unei investigații ulterioare măsura în care imaginea inamicului a devenit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, parte definitorie a identității naționale în cazul ambelor popoare, așa cum s-a întâmplat în cazul germanilor și al francezilor.³

Dacă până la mijlocul secolului al XIX-lea situația dominantă a maghiarilor părea de nezdruncinat, începând cu Revoluția de la 1848 această poziție a fost tot mai contestată, având drept consecință adâncirea rivalităților; conflictele – mai ales traumele rămase în urma Revoluției de la 1848, respectiv cele ale războiului civil din Transilvania – au marcat și imaginea celuilalt. Răsturnarea situației și a ierarhiei tradiționale în urma Primului Război Mondial a constituit un șoc enorm pentru opinia publică maghiară, explicând prevalarea imaginii negative a românilor.

Competiția politică n-a fost favorabilă înțelegerii reciproce, ba chiar a accentuat scindarea, căci, așa cum scria filozoful Ágnes Heller, „cel care îl recunoaște pe celălalt trebuie să-și relativizeze într-o oarecare măsură propria cultură, adică cel

¹) Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români: Nașterea unei imagini etnice*, Polirom, Iași, 2014, pp. 30–36. ²) Nicoleta Hegedüs, *Imaginea maghiarilor în cultura românească din Transilvania (1867–1918)*, Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, 2012, vol. II, p. 173. ³) Michael Jeismann, *Das Vaterland der Feinde: Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich 1792–1918*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1992.

puţin să pună sub semnul îndoielii credinţa în certitudinea propriei culturi ca singura valabilă¹. Identitatea etnică, confesională şi naţională şi-a pus amprenta şi asupra experienţei de război şi a determinat formarea imaginii despre celelalte grupuri.² Războiul a contribuit, de asemenea, la întărirea conştiinţei de sine naţionale a soldaţilor şi la creşterea în continuare a tensiunilor dintre grupuri. Cu toate acestea, stereotipiile amplificate de maşina propagandei de război faţă de soldaţii inamici nu pot fi surprinse decât parţial în texte.

Secolul al XIX-lea a fost epoca apariţiei presei de masă. La începutul secolului XX, în Ungaria apăreau cotidiene politice în zeci de mii de exemplare, iar tabloide se tipăreau chiar în sute de mii de exemplare, publicaţiile fiind principala sursă de informare. În timpul conflagraţiei însă, presa cenzurată a stat şi ea în slujba propagandei de război. Maşina de propagandă a presei s-a pus în mişcare imediat după izbucnirea războiului. „Pe lângă evidenţierea aptitudinilor de luptă şi a curajului maghiarilor, a apărut curând şi reprezentarea inamicului, putând fi folosite, pentru aţâţarea sentimentelor împotriva sârbilor, ruşilor şi britanicilor, stereotipii aflate de multă vreme la dispoziţie.”³ Această atitudine era comună tuturor ţărilor aflate în război, britaniei şi francezii publicând articole despre germanii cei barbari („hunii”) – şi invers. La începutul războiului, în Ungaria a luat amploare isteria antisârbească, iar când Italia şi România au intrat în război, au fost îndreptate atacuri împotriva

¹) Heller Ágnes, *Az idegen (Străinul)*, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1997, p. 70. ²) Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik, „Jenseits des Schützengraben-Narrativs? Einleitende Bemerkungen über Kriegserfahrung und Kriegerinnerung an der Ostfront im Vergleich“, în Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik (Hg.), *Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*, Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 2013, pp. 11–26. ³) Takács Róbert, „Sajtó és propaganda a háború idején“ („Presă şi propagandă în vreme de război“), în Kaba Eszter (ed.), *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja: Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918) (Zile obișnuite de război – războiul zilelor obișnuite: Ungaria și Războiul cel Mare – din perspectiva presei [1914–1918])*, Budapest, 2017, p. 30.

acestor țări. În urma apariției Manifestului scriitorilor cehi din mai 1917,¹ a fost lansat un atac împotriva cehilor. În presa maghiară, germanii – nu și austriecii – au fost menționați doar într-o lumină pozitivă până la mijlocul războiului: erau laudate forța și disciplina armatei, conducerea acesteia, spiritul organizatoric, sprijinirea spatelui frontului și spiritul de luptă. În schimb, slavii, mai ales cehii, erau numiți lași și nedemni de încredere.² În a doua jumătate a războiului, cu începere din 1916-17, s-a vorbit din ce în ce mai mult și despre „dușmanul interior“, dar referitor, în principal, la speculanții de război. (În paralel însă, se observă intensificarea antisemitismului.) Impactul propagandei din presă a fost potențat și mai mult cu ajutorul afișelor stradale, al cărților poștale și al diverselor acțiuni și evenimente.³

În cazul Italiei și României – țări care, din aliate ale Monarhiei Austro-Ungare, au devenit inamice ale acesteia –, declarația de război a avut drept consecință declanșarea neîntârziată (și repetarea insistentă) a stereotipiilor negative. În cazul celei dintâi, se vorbea despre un popor și un guvern infidel, de bandiți perfizi, pe care Antanta le-a incitat împotriva foștilor săi aliați. În cazul românesc, pe paginile ziarelor au apărut apelative asemănătoare: trădători, ticăloși. Cu toate acestea, cele

¹) La 17 mai 1917, 222 de scriitori și profesori cehi au publicat un manifest în care impuneau propriilor deputați din Reichsrat (Parlamentul din Viena își suspendase activitatea în timpul războiului) să-și reia locurile, pentru a lupta în favoarea drepturilor și cererilor poporului ceh. La redeschiderea Reichsratului (30 mai 1917), deputatul František Staněk a citit, în numele Uniunii Cehilor, o declarație în care denunța dualismul austro-ungar și solicita, pe baza dreptului la autodeterminare, unirea tuturor ramurilor poporului cehoslovac într-un stat ceh democratic, incluzând și ramura slovacă a națiunii cehoslovace (cf. Radu Petrescu-Muscel, „Dr. Amos Frâncu [1866–1933]“, *Neuma*, nr. 1–2/2019). ²) Bihari Péter, „Ellenségképek és sztereotípiák: Az ellenfelekről és a szövetségsekről alkotott kép az első világháború alatt“ („Imagini și stereotipii ale inamicului: Imaginea adversarilor și a aliaților în timpul Primului Război Mondial“), în István Feitl (ed.), *Nyitott / Zárt Magyarország: Politikai és kulturális orientáció 1914–1949* (*Ungaria deschisă / închisă: Orientare politică și culturală 1914–1949*), Budapest, 2013, p. 31. ³) Takács Róbert, *op. cit.*, p. 31.

două imagini diferă în mai multe privințe. Pe de o parte, România – spre deosebire de Italia – nu a denunțat Alianța Tripartită înainte de a trece în cealaltă tabără, astfel încât se evidențiază că nici măcar regulile diplomatice tradiționale nu le-a respectat. Acest lucru trebuia să scoată și mai mult în evidență argumentul caracterului nedrept al atacului. Despre români de altfel, ca naționalitatea cea mai numeroasă din Ungaria – 16% din totalul populației –, nu s-au publicat glume sau caricaturi, în timp ce toți ceilalți adversari au fost ridiculizați și cu ajutorul umorului. Cât despre faptul că armata română a trecut granița în august–septembrie 1916, aceasta a devenit o experiență definitorie pentru locuitorii Transilvaniei, în special pentru ungurii din Ținutul Secuiesc. (În alte părți ale țării, s-au lansat campanii de colectare pentru ajutorarea refugiaților, iar donațiile pe scară largă au activat populația din spatele frontului.) A devenit dominantă, așadar, percepția că românii nu sunt de încredere, iar stereotipiile negative au devenit determinante în imaginea maghiarilor despre români.¹ Românii au devenit astfel – din naționalitatea, respectiv din vecinul socotit priemios și oarecum disprețuit – dușmani temuți, priviți cu adversitate. Cu toate acestea, tabloul nu era omogen: se poate observa o anumită diferență în modul în care erau percepuți românii din Transilvania și cei din Vechiul Regat. În cazul celor din urmă, determinant era accentul pus pe înapoiere și sărăcie, iar în privința ardelenilor era subliniată activitatea „agitatorilor“, pe seama cărora era pusă adversitatea lor față de unguri.

Referindu-se la conflictul franco-german, Michael Jeismann a arătat că imaginea inamicului nu poate fi pusă doar pe seama propagandei de război. El susține că populația ambelor țări a fost mobilizată atât de repede, deoarece a existat un consens de bază în cadrul societăților cu privire la valoarea și importanța atât a propriei națiuni, cât și, în sens negativ, a celeilalte. Antagonismul s-a accentuat în mod evident când națiunile s-au simțit amenințate. Interesant însă: diversitatea naționalismelor

¹) Bihari Péter, *op. cit.*, p. 33.

nu a schimbat polaritatea imaginii de sine și a imaginii adversarului.¹

În situație de beligeranță, s-au impregnat de conținut național și zonele existențiale care nu erau considerate, pe timp de pace, teren al luptelor etnice. Iar problema naționalității și a limbii a căpătat o încărcătură emoțională și mai puternică, amplificându-se stereotipiile pozitive și negative legate de ea. Necesitatea consolidării identității de grup a contribuit la delimitarea mai marcantă a hotarelor, la o separare rigidă. Prin natura prejudecăților, diferențele din interiorul grupurilor au dispărut (grupul „noi“ părea, la fel ca și grupul străinilor, omogen), iar adevărata linie de demarcație o constituiau diferențele dintre grupuri. După cum a arătat și Jan Assmann,² odată cu separarea s-a întărit „factorul religios al identității“, iar cerința de exclusivitate a „conștiinței-de-noi-înșine“ a contribuit și ea la consolidarea antagonismului.

MEMORIA RĂZBOIULUI

Primul Război Mondial nu numai că a redesenat harta Europei, dar a și transformat radical lumea de până atunci. Războiul s-a desfășurat deopotrivă pe câmpurile de luptă și în spatele frontului: pe lângă lupta propriu-zisă, privațiunile de tot felul, lipsa alimentelor și a altor bunuri de bază, precum și absența în masă a bărbaților au pus la grea încercare rezistența oamenilor. Șocul războiului a fost agravat de inflație și de penuria de mărfuri, de gripa spaniolă, apoi de violența socială dezlănțuită în țările perdante, ca să nu mai vorbim de șocul și conflictele rezultate în urma redesenării granițelor. Războiul, dezintegrarea Monarhiei Austro-Ungare, revoluțiile care au urmat războiului și schimbarea autorității statale au marcat, toate, puncte de cotitură, ducând la experiențe individuale ieșite din comun,³

¹) Michael Jeismann, *op. cit.*, pp. 375–382. ²) Jan Assmann, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (*Memoria culturală: Scriere, amintire și identitate politică în cultura înaltă timpurie*), Budapest, 2013, pp. 160–163. ³) Analiza temeinică a consecințelor economice și sociale ale războiului și ale Păcii de